

**SCRIERI LEXICOGRAFICE ROMÂNEȘTI
ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECHII ACADEMIEI ROMÂNE**

Lorența POPESCU

Abstract: The article is an attempt, based on a chronological selection of lexicographic writings held by the Department of Manuscripts and Rare Books of the Romanian Academy Library, to highlight an exceptional collection of this institution of national importance, through this unique fond, indispensable to fundamental research on the evolution of the Romanian language, as well as on lexicography, as a linguistic discipline.

Keywords: 17th.-19th. cent., heritage, manuscripts, dictionaries, Romanian Academy Library.

Introducere

Articolul de față are ca scop prezentarea unui tablou al lucrărilor lexicografice românești aflate în colecțiile Cabinetului de manuscrise-carte rară al Bibliotecii Academiei Române, instituție care concentrează și conservă un patrimoniu de singulară însemnătate pentru istoria limbii și culturii naționale.

Glosarele, vocabularele, dicționarele, lexicoanele la care ne referim fac parte din fondul de peste 6000 de manuscrise românești existent pe rafturile Cabinetului de manuscrise-carte rară și constituie surse indispensabile parcursului istoric al formării lexicografiei românești ca disciplină, fiind în același timp mărturii ale evoluției limbii române. De altfel, acestea sunt incluse în toate studiile de sinteză sau particularizate, dedicate acestei ramuri a lingvisticii de către mari istorici lexicografi, precum B. P. Hasdeu, Grigore Crețu, Nicolae Iorga, Iorgu Iordan, M. Seche și alții.

Textul utilizează date de descriere bibliografică a manuscriselor extrase din *Catalogul manuscriselor românești* (1978-1992), de G. Ștrempel¹, consacrate sau eseistice, cu scopul de a evidenția dimensiunile unui fond prețios aflat în depozitele acestei prestigioase instituții.

Deși începuturile lexicografiei românești sunt identificate în secolul al XVI-lea, fapt ce susține afirmația că „lexicografia bilingvă, pe teren românesc [este] aproape concomitentă cu aceea a primelor texte bisericești traduse din limba slavonă”², fiind reprezentată de „mici vocabulare manuscrise primitive, mai precis de registre de vorbe vechi-slavice și streine, mai puțin înțelese, cu semnificațiile lor alăturate, registre fără vr'o pretenție științifică și cari nu erau destinate a se publica”³, cea mai veche lucrare lexicografică din colecțiile Bibliotecii Academiei Române este din secolul al XVII-lea.

Considerat „prima operă lexicografică completă păstrată până astăzi”⁴, <*Lexiconul slavo-român întocmit de Mardarie de la Cozia*>, de la 1649, (Ms rom. 450) este o lucrare de 200 file, care a fost publicată de Grigore Crețu în 1900, cu specificarea „tipărită după manuscrisul original aflător în Biblioteca Academiei”. Socotit „tributar” unei lucrări anterioare, adică *Lexiconului slavo-rusesc și tâlcuirea numelor*, al lui Pamvo Berînda⁵, din 1627, care se adresa monahilor, ajutându-i la înțelegerea textelor religioase slavonești, *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul „cuprinde 4575 de articule...[iar] cuvintele sînt așezate în ordine alfabetică nu tocmai riguroasă”⁶. A fost dăruit Academiei Române de

¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 4 vol., 1978-1992.

² Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p.7.

³ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu studiul, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. 23.

⁴ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p.7.

⁵ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu studiul, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. 14-22.

⁶ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu studiul, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. 13.

Ghenadie Enăceanu, episcop de Râmnic⁷, ex-libris-ul său fiind vizibil la paginile 13 și 104. Textul e bine conservat, grafia clară, pe două coloane, scris cu cerneală neagră, decorat cu frontispicii în roșu și negru și inițiale și titluri cu cerneală roșie.

Următorul manuscris este un miscelaneu din 1673, Ms rom. 3473, care la filele 1-369 conține un lexicon bilingv, <*Lexicon slavo-român*>, analizat de profesorul G. Mihăilă, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*.⁸

Continuăm cu un *Lexicon slavo-român, scris de Michail Logofătul ot Tîrgoviscea, leat 7186 (=1678)*, Ms rom. 1348, 84 f., menționat de Gr. Crețu⁹ în notele sale asupra lexicografiei slavo-române, din volumul *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc ...*, publicat în 1900.

Se confirmă astfel afirmația lingvistului Mircea Seche că „Lexicografia slavo-română din secolul al XVII-lea este, fără excepție, de proveniență muntenească.”¹⁰ și adaugă „până târziu, în jurul anului 1800, istoria lexicografiei române apare dominată de câteva trăsături constante, cu numeroase consecințe: operele realizate în această lungă perioadă se datoresc unor nevoi practice imediate, au fost elaborate, aproape fără excepție, de nespecialiști și au circulat sub formă manuscrisă”¹¹. Aceste lexicoane înregistrează un număr substanțial de cuvinte-titlu, peste 8000, însă ordonarea alfabetică e aleatorie, aparatul științific redus, glosarele menționate fiind valoroase prin atestarea unor cuvinte, prin marcarea unor începuturi, chiar dacă metodologia nu e clară, reflectând nivelul cunoștințelor vremii.

⁷ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, vol. I, 1978, p. 115.

⁸ George Mihăilă, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 313-314.

⁹ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu studiul, note și indicele cuvintelor românesci de Grigore Crețu*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1900, p. 46-47.

¹⁰ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p.7.

¹¹ *Ibidem*, p. 181.

Secolul al XVIII-lea

Secolul al XVIII-lea continuă și dezvoltă seria vocabulelor bilingve, care încep să includă și alte limbi în afară de slavonă, „glosografia slavo-română își pierde importanța, se îngustează și dispăre; de la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu mai înregistrăm un singur glosar slavo-român ca operă independentă”¹². „Meritul lexicografiei bilingve și plurilingve mai este și acela, ... că ea reprezintă baza de dezvoltare a lexicografiei explicative unilingve”¹³. Fondurile Bibliotecii Academiei ilustrează această afirmație prin lista de manuscrise care urmează.

Notăm lexiconul bilingv Ms rom. 599, datat 1739, cu titlul *Lexiconul rumânesc la cuvintele cele mai de trebuință a să ști în Evanghelie, ce s-au luat din tâlcuialele lui Theofilact*, parte din miscelaneul teologic *Tâlcul evangheliilor* al lui Theofilact, arhiepiscopul Bulgariei. Manuscrisul, f. 320-345. Le semnalăm și pe cele din Ms rom. 3314, f. 343-372, din Ms rom. 1467, de la f. 372-401, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, „copiat de popa Stanciu, de la Mănăstirea Antim”¹⁴, volum provenind din biblioteca lui Iosif Naniescu. Ms rom. 2958, de la mijlocul secolului, la f. 683-686, Ms rom. 2592, din 1764, la f. 634-679, Ms rom. 2759, f. 459-494, Ms rom. 1467, f. 372-401 completează lista de manuscrise care conțin lexicoane cu terminologie teologică după scrierea lui Theofilact.

Ms rom. 312, <*Lexiconul slavo-român*>, datat 1740¹⁵, 264 f., precizează, la f. 41: „Acest Lipsihon să se știe că au fost a dascălului ierei Lupașcu protopop Nichitii. Let 1758.” Marii filologi și lexicografi B. P. Hasdeu¹⁶, Gr. Crețu¹⁷ și Mircea Seche¹⁸ îl cercetează și analizează, numindu-l „Lexiconul cuprins în Codicele Sturdzan”. În Catalogul Ștrempele, manuscrisul însă poartă cota 312,

¹² *Ibidem*, p. 183.

¹³ *Ibidem*, p. 187.

¹⁴ Gabriel Ștrempele, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 226.

¹⁵ *Ibidem*, vol. I, 1978, p. 86.

¹⁶ B. P. Hasdeu, *Cuvenete den bătrâni*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, tom I, p. 58.

¹⁷ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649, publicate cu studiul, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. 28.

¹⁸ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, f. 8.

diferită de cea a Codicelui Sturdzan, care se află la cota Ms rom. 447. În postfața *Catalogului manuscriselor românești*, G. Ștrempel afirmă:

„Un *Lexicon slavo-român*, de la 1740 (nr. 312), dăruit Bibliotecii pe la finele veacului trecut, a făcut parte dintre manuscrisele cercetate de Mihai Eminescu, în vremea când era bibliotecarul Universității ieșene, unde codicele fusese oferit spre cumpărare. D. A. Sturza îl va fi cumpărat de la un anticar, căci Biblioteca Universitară neavând bani și Eminescu încheindu-și activitatea acolo, volumul n-a mai putut fi achiziționat de ieșeni.”¹⁹

Informații despre istoria lucrării furnizează lexicografii amintiți și profesorul Gh. Chivu²⁰.

În 1903, Biblioteca Academiei Române își îmbogățește colecțiile de manuscrise cu un lexicon slavo-român (Ms rom. 2252), de la 1778, de 798 f., *Leccion[ul], adică Cuvintérnicul sau Vistieriiia limbii slovenești și a ceii rumânești, dintru feliuri de cărți vechi și nouă fiind adunată și dupre alfavita cea slovenească alcătuită și tipărită acum întâia oară, întru zilele prealuminatului domnului nostru Io Alecsandrul Ipsilant voevod, cu blagoslovenia preasfințitului arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahiia chir Grigorie, prin râvna, de chir Ienache Văcărescul biv vel vistiiarnic, întru domneasca și arhierereasca sloveneasca tipografia Bucureștilor... de Nicolae Iordachievici, tipograful*, provenit din biblioteca banului Grigore Băleanu.

Lexiconul a fost intitulat *Păcurariul sau Leccionul păcurariului*, de către ieromonahul Macarie, cel care-l semnează. Despre acesta profesorul M. Seche afirmă că „Spre deosebire de toate glosarele slavo-române anterioare, în acesta cuvintele-titlu din limba slavă veche bisericească sunt amestecate și cu unele elemente slave mai noi, de obicei rusești.”²¹

Ms rom. 1392, sec. XVIII, sfârșit, 285 f., întocmit de <Ienăchiță Văcărescu>, <*Vocabular român-german și german-român*>, provenit din biblioteca lui Dionisie al Buzăului, în 1897.

¹⁹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. B. A. R. 4414 - 5920*, vol. IV, Editura Științifică, București, 1992, p. 445.

²⁰ Gh. Chivu, *Codex Strudzanus*, Editura Academiei Române, București, 1993, 522 p.

²¹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 14.

Ms rom. 1393, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, 285 f., e atribuit aceluiași autor, Ienăchiță Văcărescu, fiind un <*Vocabular român-turc și turc-român*>, text în chirilică, „conceput tot pe baza listelor simple de corespondente”, după metoda „de a aplica în lucrare, în ordine alfabetică progresivă”²².

Paisie Velicichovschi, de la Mănăstirea Neamț, elaborează „*Lexiconul elino-românesc*” (Ms rom. 1577), din 1796, f. 2-97, „afierosit” (dăruit) de ierodiaconul Theodosie, conținând „aproape 9000 termeni”²³, scris pe trei 3 coloane, intră în fondurile Bibliotecii Academiei în 1900 (f. 2).

De menționat și vocabularul bilingv specializat, de la 1705, tentativă care îmbogățește gama dicționarilor de până atunci, facem referire la un <*Vocabular de botanică slavo-român*>, în Ms rom. 2456, f. 52-72.

Multe glosare, bilingve sau trilingve, au dimensiuni reduse, fiind fragmente de liste de cuvinte cu echivalent străin:

Ms rom. 1437, sec. XVIII, sfârșit, f. 64-65, <*Vocabular greco-româno-german*>, cu text în chirilică, provenit din biblioteca lui Dionisie al Buzăului în 1897.

Ms rom. 1169, XVIII, sfârșit, <*Vocabular trilingv*>, care cuprinde un <*Vocabular greco-ruso-român*>, f. 26, <*Vocabular ruso-româno-grec*>, f. 27-59, <*Vocabular greco-româno-rus*>, f. 60-75, <*Vocabular româno-ruso-grec*>, f. 76-102.

<*Vocabularul greco-româno-turc*>, sec. XVIII, apare la cota Ms rom. 1785, f. 87-88.

Lista continuă cu <*Vocabular greco-român*>, Ms rom. 3137, din 1796, f. 175-178, scris cu caractere chirilice, apoi cu <*Vocabular francez-român*>, Ms rom. 3452, sec. XVIII-XIX.

În miscelaneul 452, dăruit de D. A. Sturdza, există un <*Vocabular greco-român*>, la f. 309-316, datat sec. XVIII-XIX.

Secolul al XIX-lea

Cel mai bine reprezentat secol în fondurile Bibliotecii Academiei Române, atât ca număr de dicționare, cât și ca aparat lexicografic, este secolul al XIX-lea, secol în care s-au stabilit și sistematizat metodele de lucru în

²² *Ibidem*, p. 20.

²³ *Ibidem*.

lexicografie, astfel încât aceasta se dezvoltă ca disciplină cu reguli proprii. De notat că până atunci stadiul lexicografiei se limita la liste sumare, cu echivalențe uneori confuze, cu ordonare aleatorie, dar care sunt prețioase din punct de vedere istoric, ca fapte de limbă și mentalități. Numeroase figuri proeminente se dedică studiului științei dicționarelor, deși tendințele vremii erau latiniste, și anume: Ienăchiță Văcărescu, Iordache Golescu, Nicolae Bălășescu, M. G. Obedenaru, Naum Rîmniceanu, E. Cantacuzino, Theodor Codrescu, George Săulescu, I. Budai-Deleanu, I. Heliade-Rădulescu, G. Bariț, C. Kogălniceanu, Theodor Stamati etc. Dicționarele bilingve includ limba latină, limbi romanice în locul limbii slavone, iar zona creatoare în domeniu devine Transilvania²⁴, după cum au observat experții.

Din prima jumătate de secol provin cele nouă volume de manuscrise românești sub titlul de <Dicționar grec-român>, <Iordache Golescu>, cotele 851-860, însumând peste trei mii de file, „lucrare redactată pe la 1840 și rămasă în manuscris. Opera nu pare absolut terminată, deoarece lexicograful a adăugat, către sfârșitul ei, un supliment destul de amplu, cuprinzând termeni pe care avea intenția să-i intercaleze printre cei definitiv redactați”²⁵.

Ms rom. 4264, de la 1802, conține la f. 12-16 un <Vocabular român-german>, de Nicolae Danciu din Caransebeș, intrat în fondurile B.A.R. în 1914. Ms rom. 4277, 1826-1831, <Vocabular maghiar-român>, f. 10, text maghiar cu caractere chirilice, f. 25-26, <Vocabular de conversație franco-român>, f. 34, <Vocabular de conversație franco-grecesc>, în B.A.R. de la V. A. Urechia, din 1914.

Ms rom. 1492, 1805, la f. 81-82, include <Încercări de vocabular ruso-român>, întocmite de Naum Râmnicianu, volumul fiind dăruit Academiei de C. Erbiceanu, în 1900.

Miscelaneul rom. 1609 include un <Vocabular francezo-grecesc>, alcătuit de Scarlat Constantinidis în anul 1807 și provine din biblioteca mitropolitului Iosif Naniescu, ultimul deținător.

Ms rom. 1177, 1816, conținând la f. 1-46 un <Vocabular greco-român, germano-român, germano-grec și germano-greco-român>, este un miscelaneu provenind de la Moses Gaster.

²⁴ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 8.

²⁵ *Ibidem*, p. 58.

Manualele de conversație au avut, de asemenea, rolul lor în clarificarea unor sensuri colocviale, mă refer la Ms rom. 2034, <*Vocabularul de conversație greco-român pentru călugări*>, 77 f., de la începutul secolului al XIX-lea.

Și tot pe la începutul secolului al XIX-lea, scriitorul <Ion Budai-Deleanu> a alcătuit <*Lexiconul românesc-nemțesc*>, de „circa 10000 de termeni”²⁶, în care apare prima motivație lexicografică despre selecția cuvintelor, fiind primul dicționar care introduce indicații semantice, gramaticale, toponimice și stilistice. Pe lângă sinonime arhaice, înregistrează echivalențe livrești, regionalisme. Nu a fost tipărit, există numai în manuscris (Ms rom. 2411-2420, A-Z).

Lexiconul nemțescu-românesc, litera A, de <I. Budai-Deleanu>, apare la cota 2421.

Literele Ab-Be din <*Lexiconul german-român*> sunt la cotele 2422-2423.

Același autor a întocmit și *Lexiconul latino-romanic sau valachium, lit A*, ca și un <*Lexicon româno-latino-german*> și un *Lexicon pentru cărturari*, cuprinse în volumul sub cota 2424 (164 f.), „cea dintâi lucrare lexicografică în care se dau sistematic indicații asupra accentului cuvântului-titlu, asupra categoriei gramaticale a genului (la substantive) și a diatezei (la verbe), a răspândirii geografice a cuvântelor, în sfârșit asupra valorii lor stilistice”, dicționar „extrem de important”, „singurul terminat”, „pe care autorul îl avea gata de tipar în 1818, după 35 de ani de muncă”²⁷.

Ms rom. 3728, sec. XIX, început, reunește în cele 312 file ale sale <*Lexicon german-român*>, literele A-B, <*Lexicon românesc-nemțesc și nemțescu-românesc*, alcătuit de Ioanu Budai-<Deleanu>, chesaro-crăescul sfetnicu la județul nemeșilor în Liovu. Tomu I, ce cuprinde în sine *Lexiconul românesc-nemțesc*, Lit A-B; manuscrisul cuprinde, totodată, prefețe, în limba germană și română, introducere istorică cu privire la poporul român (text paralel cu cel german), diferite tabele lingvistice, principii de lucru, provine din biblioteca lui B. P. Hasdeu.

Ms rom. 3729-3731, sec. XIX, început, < I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc, tomul II, v-l; III, m-r, IV*>, a aparținut bibliotecii lui B. P. Hasdeu.

²⁶ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 26.

²⁷ *Ibidem*, p. 25-26.

SCRIERI LEXICOGRAFICE ROMÂNEȘTI ...

Ms rom. 3116, <*Vocabular greco-român*>, 1820, f. 7-8, 2 pag., cu caractere chirilice, provine din biblioteca lui Eustațiu Pencovici.

Ms rom. 3240, sec XIX, prima jumătate, <*Vocabular ruso-român*>, f. 158-160, 3 f., a fost cumpărat în 1904.

Printre vocabularele de mică întindere, se află și <*Vocabular ruso-român*> din Ms rom. 2946, 35 f., alcătuit de C[ons]t[antin] K[o]g[ă]lniceanu, un membru al familiei lui Mihail Kogălniceanu.

Un <*Vocabular greco-român*> conține și Ms rom. 2961, sec. XIX, prima jumătate, f. 14-29.

Ms rom. 2960 cuprinde <*Vocabulare și dialoguri greco-române. Leccicon moldovinesc, tălmăcit după cel grecesc; cuvinte cu două slovisnituri și cu trii slovisnituri*>, 1832, provenit din biblioteca mitropolitului Moldovei Iosif Naniescu.

Ms rom. 3455, sec. XIX, prima jumătate, f. 3-48, <*Dicționar latin-român*>, de Moise Nicoară.

Ms rom. 3492, 1830-1850, 94 f., *Vocabulariu germano-român de Porfirie Dimitrovici, ieromonah și catehet șa Școala reală romano-catolică din Cernăuți*, scris cu alfabet de tranziție.

Ms rom. 3536, 1819, 151 f., <*Vocabular francez-român*>, și <*Vocabular greco-român*>, 5 f și 2 f., din biblioteca lui Gr. Tocilescu.

Ms rom. 3600, 1815, f. 126-134, <*Vocabular româno-turc*>, cumpărat de la Constantin Popescu-Șerboianu în 1909.

Ms rom. 5204, sec. XIX, început, f. 52-53, <*Vocabular greco-român*>, inclus într-un miscelaneu bilingv.

Ms rom. 1651, de la începutul secolului al XIX-lea, de Nicolae și Iancu Văcărescu, conține *Încercări literare în limba română, franceză și greacă, vocabulare și glosare diverse...*, 386 f.

Ms rom. 1232, sec XIX, prima jumătate, la f. 1-40, <*Vocabular francez-român de cuvinte și expresii scrise cu litere chirilice neologisme*> și la f. 41-56, <*Vocabular francez-grec*>, scris cu caractere chirilice, românești, grecești, „atribuit lui C. și Ilie Kogălniceanu”, după M. Seche²⁸.

Vocabulare poliglote, precum <*Vocabularul macedo-greco-german*>, *Scriveri macedo-române* din Ms rom. 771, scris pe la începutul secolului al XIX-

²⁸ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 21.

lea, ca și manuscrisele românești 5450 și 5451, alcătuite de aromânul <Nicolae Ioanovici>, între 1815-1821, 397 f., respectiv 328 f., <Diccionario <[în]tru cinci limbe: ellinescu, gricescu, românescu, nemțiescu și maghiarescu, A-K și K-Q, vol. I, II, text pe 2 coloane, din biblioteca lui Ioan cavalier de Pușcariu, membru de onoare la 1880.

La 1843, I. Heliade Rădulescu, pe lângă un <Studiu asupra limbii> *Vocabular*, a alcătuit un *Vocabular de vorbe streine slavone, turcești, ungurești, nemțești, grecești*, în Ms rom. 2965, f. 17-56, dar de la D. A. Sturdza în 1892.

Ms rom. 863, 1845, 226 f., <*Vocabulariu româno-francez lucrat de Nicolau Bălășescu, profesor de teologie la Seminariul Central din București, 1845*>, „înregistrează sub 8000 de termeni-titlu”²⁹ și provine din biblioteca lui Nifon Bălășescu, 1889.

Ms rom. 917, 1856, 245 f., <*Dicționar român-latin*>, „rămas în manuscris”³⁰, în care „influența latinistă asupra limbii folosite de Bălășescu în partea românească este moderată”³¹, cu caractere latine, provine din biblioteca lui Nifon Bălășescu, intrată în colecțiile B. A. R. în 1889.

Aceeași proveniență o are și Ms rom. 753, sec. XIX, mijloc, 645 f., un <*Dicționar francez-român*>.

Manuscrisul 1633, sec. XIX, mijloc, aparținând lui Elisei Cantacuzino, e un miscelaneu care conține un <*Vocabular francez-român*> (f. 1-40) și un <*Vocabular ruso-român*> (f. 68-71), ultimul fiind inclus și în manuscrisul românesc 2407 (34 f.).

O serie de glosare ale „cronicei lui Arbore și Hurul, traduse din latină în română”³² sau glosare explicative ale unor importante psaltiri, evangheliare, codice, cazanii, pravile, psaltiri, profitologhioane și parimiere, cronici și istorii bisericești, alcătuite de „primul filolog al țării”³³, George Seulescu pe la mijlocul secolului al XIX-lea, se găsesc sub cotele de manuscrise românești 1640, 1641, 1642, 1647 și 1648. Filolog și poet, George Săulescu, profesor la Academia Mihăileană din Iași, este și autorul unui *Glossar bisantino-român*

²⁹ *Ibidem*, p. 48.

³⁰ *Ibidem*, p. 55

³¹ *Ibidem*, p. 56.

³² Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, vol. I, 1978, II, p. 24.

³³ G. Asachi, apud Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 71.

(Ms rom. 1643, 129 f.), al unui *Glosar slavo-român* (Ms rom. 1644, f. 1-24), al unui *Glossariu al limbilor romane, în paralelism cu acea daco-romană* (Ms rom. 1644, f. 26-157), scrise cu alfabet chirilic de tranziție. Apoi, al unui *Glosar al limbii române*, în două părți, Ms rom. 1645-1646, 158 f., 331 f., la care este anexată o introducere în lexicografie. „Ideea de a face un dicționar general pornind de la un material concret de limbă și de la o serie de dicționare parțiale este în sine admirabilă, dar concepția puristă ... rămâne inacceptabilă.”³⁴ Lucrarea provine din biblioteca lui Theodor Codrescu.

Bibliotecii lui Gr. Crețu i-a aparținut miscelaneul 2088, de la mijlocul secolului XIX, care conține un <*Vocabular turco-român*>, la f. 219-222, având în timp mai mulți deținători.

La cota ms rom. 2387 este înscris un <*Vocabular francez-român*>, 2 f. de la jumătatea secolului al XIX-lea, volum deținut anterior de Veniamin Cătulescu-Pană.

Un <*Vocabular român-latin*>, Ms rom. 3068, mijlocul sec. XIX, 26 f., a aparținut bibliotecii lui Nifon Bălășescu.

Ms rom. 3276 (1849-1850, 412 f.) și 3277 (1851-1852, 387 f.) conțin lucrarea lui T. Stamati, *Dicționar german-român, literele A-Q*, respectiv *I-Z*, primul volum publicat în 1852. Titlul pe copertă este *Kleines Wörterbuch der deutschen und rumänischen Sprache von Dr. Th. Stamati. A-Q*, preluat de B.A.R. în 1955, de la biblioteca ARLUS.

Ms rom. 3585, 1851, 212 f., cuprinde un *Disionăraș rumânescu de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles întrebuate până acum de pah<arnicul> Theodor Stamati, doctor de filosofie și de frumoasele arte, profesor public de fizică și de istoria naturei... Întâia edițiune. Iasii 1851, Tipografia Buciumului Român.*

Ms rom. 3786, sec. XIX, mijloc, 118 f., <*Vocabular francez-român*>, a fost cumpărat de la anticarul Pohl, 1905, iar ms rom. 4022, f. 65-72, sec. XIX, mijloc, <*Vocabular francez-grec*>, de la anticarii Șaraga.

Dicționarele enciclopedice sunt reprezentate de manuscrisele 1623-1625, datate 1850, intitulate *Noul uvraj sau repertuar universal de toate cunoștințele și științele trebuitoare în viața ce soțială și privitoare la științi și învățături, la istorie și gheografie, cu viografia a unor oameni atît morți, precît*

³⁴ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 72.

și vii, a unor țări, pi planul uni Conversation lecsicon, înzăstrat cu mai multe articule asupra Belghiei și Hollandiei, tălmăcite de mine, mai jos iscălitul din limba ce franțuzască. (de la A-Vivliotecă), 183 f., 188 f., 151 f., scris cu cerneală rădăcinie de C. Elisei Cantacuzin, de Ms rom. 1193, 1856, 6 f., <Dicționar enciclopedic>, litera A și de Ms rom. 1049, de la mijlocul secolului, de <N Suțu, Încercare de dicționar enciclopedic>, 214 f., în care „organizarea materialului este noțională și nu alfabetică”³⁵, din arhiva autorului.

Manuscrisele românești 897-902, de la finele secolului al XIX-lea, întocmite de <M. G. Obedenaru>, care constau din <Note de dicționar>, ca și cele două volume de același autor, de la cotele 903-904, 409 f., respectiv 477 f., <M. G. Obedenaru, Dicționar macedo-român>, volumele I și II, sunt dăruite Bibliotecii Academiei în 1885.

Și poetul Mihai Eminescu are niște încercări de vocabulare, prezente în Ms rom. 2258, dăruit Academiei Române de Titu Maiorescu în 1902.

Lista poate fi completată cu Ms rom. 4141, sec XIX, sfârșit, f. 22, 43-76, <Vocabular germano-român și germano-francez> și cu Mss. rom. 4822 și 4823, 4824 și 4825, <Dicționare macedo-românești lucrate între 1870-1900>, de pr. Ioan Murnu, Lit-A-B, C-G, H-P, R-Z.

Ms rom. 325, sec. XIX, sfârșit, 35 f., este un miscelaneu care include un fragment de <Lexicon slavo-român>, copiat de Gr. Tocilescu după un manuscris de la Biblioteca Imperială din Petersburg.

Lexicografia românească explicativă unilingvă are ca bază de dezvoltare lexicografia bilingvă și plurilingvă.³⁶ Următoarele manuscrise sunt exemple de astfel de dicționare de limbă română:

Mss rom. 844-850, <Condica limbii rumânești, alcătuită de dumnealui Iordache Golescu, vel dvornic al Prințipatului Valahiei, în zilele preainălțatului nostru domn Alexandru Dimitrie Ghica voevod>, reprezintă „cel dintâi dicționar explicativ complet al limbii române”, „la redactarea căruia Iordache Golescu „a trebuit să lucreze peste 30 de ani.”³⁷, de pe la „1832”³⁸ noutățile aduse de lexicograf fiind „sistemul de redactare a cuvintelor pe „cuiburi”

³⁵ *Ibidem*, p. 80.

³⁶ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 187.

³⁷ *Ibidem*, p. 69.

³⁸ N. Bănescu, *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu*, p. 93.

lexicale”, „introduce ... dublele posibilități etimologice” și conține „prima listă de omonime din istoria lexicografiei românești”³⁹.

Ms rom. 216, secol XIX, început, <*Vocabular românesc*>, este o listă de cuvinte cu explicații, pe șase coloane, dar de la Em. Grigorovița din 1882.

Ms rom. 4668, 4669, 4670, 4671, 4672, 4673, sec. XIX, început, <*Glosare de cuvinte dialectale culese din Moldova, Bucovina și Basarabia de Vasile D. Moisiu*>, 477, 593 f., 651 f., 755 f. și 615 f, dar de la autor în 1920.

Ms rom. 832, sec. XIX, mijloc, <*Lexicon românesc, litera A*>, de Paulini, scris cu caractere latine, oferit în 1897 de V. A. Urechiă.

Ms rom. 988, sec. XIX, a doua jumătate, 419 f., <*Material lexical divers și dicționar românesc pentru literele l și m, lucrat de G. Bariț*>, din arhiva autorului.

Ms rom. 1220, sec XIX, mijloc, 43 f., I. <*Eliade*>, <*Dicționar de neologisme*>, scris cu caractere chirilice de tranziție, cu o paradigmă lexicală fără ordonare strict alfabetică.

Ms rom. 3719, sec. XIX, mijloc, f. 26-33, 43-45, <*Glosar român de neologisme*, din biblioteca Mănăstirii Vorona.

Ms rom. 222, sec. XIX, sfârșit, 254 f., <*Dicționar al limbii române, litera N*>, de G. Bariț, în B.A.R. din 1882.

Dintre dicționarele specializate care arată preocupările lexicologice și lexicografice ale lingviștilor români din veacul al XIX-lea, confrunțați cu împrumuturile vremii, s-au transmis în manuscrise lucrări precum:

<*Vocabularele de conversație francezo-polonez, francezo-turc, româno-francez, francezo-român*>, care se află la filele 101-204 în Ms rom. 1787, de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Ms rom. 4364, sec. XIX, început, f. 30, 31, <*Vocabular de conversație româno-turcesc*>, M. Săulescu, 1915.

Ms rom. 5534, sec. XIX, mijloc, 104 f., <*Caet de școală cu exerciții de vocabular germano-româno-grecesc, de gramatică germană și traduceri cu caracter de corespondență comercială*>.

Ms rom. 10, sec. XIX început, 193 f. <*Fragment de dicționar juridic, extrase în limba română, latină, greacă și germană, cu caracter juridic, precum și copii de documente întregi sau fragmentare, cu caracter juridic, toate lucrate*

³⁹Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, Editura Științifică, București, 1966, p. 70-71.

de Christian Flechtenmacher, jurisconsultul Moldovei>, din biblioteca lui D. Sturdza-Scheianu.

Ms rom. 5473, sec. XIX, început, f. 188-204, <Vocabular greco-român de termeni medicali și farmaceutici>, pe coperta interioară, <Glosar de> vorbe moldovinești>, volum din donația Neculai Docan, 1941.

Ms rom. 3305, sec. XIX, prima jumătate, 37 f., <Dicționar botanic româno-greco-latin>, donat de D. Sturdza-Scheianu în 1904.

Ms rom. 4849, sec. XIX, a doua jumătate, 40 f., Vocabular botanic româno-latino-francez inclus în lucrarea Flora Română, de C. Negruzzi, donat de Iacob Negruzzi, 1919.

Ms rom. 5109, sec. XIX, a doua jumătate, f. 40-47 f., <Mic vocabular de botanică și de medicină>, inclus în miscelaneul <Bibliotecă portativă. Diverse. 1868. Cârlogani, Jud. Vâlcea> donat de I. Diacu-Xenofont în 1932.

Ms rom. 3762, sec. XIX, a doua jumătate, 574 f., <N. Filipescu-Dubău, Dicționar geografic al jud. Bacău>.

Ms rom. 3826, 64 f., sec. XIX, mijloc, <Dicționar de rime>, provenit de la Iosif Naniescu, Mitropolia Moldovei.

Concluzii

Documentarea tematică a avut rolul de a agrega, în aceste câteva pagini, titluri și cote ale manuscriselor lexicografice din B.A.R., pentru a veni în sprijinul cititorului interesat.

Cele aproximativ 140 de scrieri lexicografice din acest articol, mai mult sau mai puțin cercetate, punctează deopotrivă etapele de formare a acestei discipline, ca și de evoluție a limbii române până la stadiul de limbă literară, pe parcursul a trei secole.

Selecția manuscriselor de lexicografie din fondurile Bibliotecii Academiei Române oferă o imagine *in nuce* a tezaurului deținut și a importanței legatului pe care acest for cultural are misiunea să-l conserve și să-l transmită generațiilor următoare, ca inestimabile artefacte reprezentative pentru istoria culturii naționale.

Lorena POPESCU
Biblioteca Academiei Române
e-mail: lorenzpop@yahoo.com